

Nešpor, Zdeněk R.

[Stähle, Hanna. Russian church in the digital era: mediatization of orthodoxy]

Religio. 2024, vol. 32, iss. 2, pp. 391-394

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/Rel2024-38883>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.80732>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](#)

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20241118

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Hovoril o miestnom nárečí a zvykoch. Opisoval aktivitu cirkevných zborov v seni-
orátoch, kde pôsobil. Podrobne sa venoval
vzhľadu jednotlivých kostolov a spomínal
farárov, ktorí tam slúžili. Jeho pohľad je
užitočný, pretože poskytuje svedectvo o či-
norodosti v protestantských kruhoch a jej
elít na prelome 19. a 20. storočia.

Napriek všetkým pozitívam má kniha aj
svoje slabé stránky. Okrem už spomenutého
jazyka voči židom, ktorý môže niektorých
odradit, môže byť pre niektorých problema-
tický aj rozsah a detailnosť niektorých opi-
sov. Príležitostne sa môže zdať, že autor ve-
noval príliš veľa pozornosti detailom, ktoré
nemusia byť pre moderného komentára až
také zaujímavé alebo relevantné. Taktiež je
miestami ťažké sledovať kontinuitu príbehu,
keďže pisateľ často prechádza medzi rôznyi-
mi témami a časovými obdobiami.

Navzdory týmto kritickým poznámkam
je *Michal Bodický a jeho Rozpomienky*
knihou, ktorá si zasluhuje pozornosť každého,
 kto sa zaujíma o slovenskú históriu a jej
pomocné disciplíny. Prostredníctvom osob-
ných spomienok a zážitkov tvorca ponúka
pohľad na éru osamostatňovania národov
a dôležité udalosti, ktoré formovali našu
spoločnosť.

Čitateľom, ktorí dočítali uvedenú recenziu
až do konca a stále váhajú prečítať
rozoberané dielo, by som ju odporučal aj
preto, že stredná postava, autor, bol v jednej
osobe význačnou osobnosťou slovenského
evanjelického hnutia a jeho idey dávajú pohľad
na duchovnú atmosféru v minulosti.
Kniha tiež obsahuje jeho osobné reflexie,
čo môže oslovovať tých, ktorí hľadajú hlbšie
pochopenie náboženských hodnôt a v istom
smere im čiastočne dopomôže ku novodo-
bému akademickému diskurzu v oblasti re-
ligionistiky.

TOMÁŠ HOFFMANN

Religio 32/2, 2024, 389-391.

<https://doi.org/10.5817/Rel2024-37757>

This work can be used in accordance with the Creative Commons
BY-NC-ND 4.0 International license terms and conditions
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Hanna Stähle, Russian Church in the Digital Era: Medialization of Orthodoxy,

London – New York (NY):
Routledge 2022, 224 s.

ISBN 978-0-367-41041-4

Není pochyb o tom, že válka na Ukrajině
má významnou náboženskou dimenzi. Už
jen proto, že patriarcha moskevský a celé
Rusí Kyrill (Vladimir Michajlovič Gunda-
jev) dlouhodobě explicitně podporuje poli-
tiku ruského prezidenta Putina a v březnu
2024 moskevský církevní sněm vydal pro-
hlášení, že „z duchovního a morálního hle-
diska je speciální vojenská operace Svatou
válkou, v níž Rusko a jeho lid ... chrání
svět před náporom globalismu a vítězstvím
Západu, který propadl satanismu“.¹ Oprá-
vněné, byť zatím spíše církevně-politické
a žurnalistické než akademické kritiky této
situace, stejně jako neméně důležitý nově
probuzený zájem o specifika ukrajinské
církevní a náboženské scény a její historie,
by nás ovšem neměly vzdálit snahám
o hlubší porozumění také dalším dimenzím
(fungování) současného ruského pravosláví.
Tím spíš, že s výjimkou plejády historic-
kých prací dodnes platí, že „pravoslavné
křesťanství ... nikdy nebylo v centru pozor-
nosti západní sociální teorie. Velcí sociolo-
gové je buď zcela ignorovali, nebo pojedná-
vali jenom okrajově, obvykle jako zásadní
odchylku od západního křesťanství“.²
Pozornosti by tedy neměla uniknout tato
práce o „medializaci pravosláví“, která vy-

1 Vrn.s.ru, „Pod predsedatelstvom Svyateyshego
Patriarkha Kirilla-sostoyalsya vneocherednoy
sobornyy sezđ vsemirn“ [online], <[https://
vrn.s.ru/news/pod-predsedatelstvom-svyatey-
shego-patriarkha-kirilla-sostoyalsya-vne-
ocherednoy-sobornyy-sezd-vsemirn/](https://vrn.s.ru/news/pod-predsedatelstvom-svyatey-
shego-patriarkha-kirilla-sostoyalsya-vne-
ocherednoy-sobornyy-sezd-vsemirn/)>,
30. 7. 2024].

2 Vasilios Makrides, „Vorwort“, *Erfurter
Vorträge zur Kulturgeschichte des Orthodoxen
Christentums* 10, 2011, 3-4.

šla ve stejném roce, kdy Rusko vojensky napadlo svého slabšího souseda.

Zajímavá je přitom již její autorka, která se na (částečně) akademickou dráhu vydala teprve po padesátce. Původem Běloruska se po pádu železné opony zapojila do budování občanské společnosti a teprve v roce 2003, těsně před čtyřicítkou, začala studovat němčinu a angličtinu v Minsku. Po absolutoriu začala působit v západoevropských různých i jako projektová pracovnice různých výzkumných organizací, zároveň přitom pokračovala ve studiích v Pasově, kde v červenci 2018, ve svých čtyřiapadesáti, obhájila doktorát. Kombinace výzkumné práce a neziskového sektoru, v obou případech zaměřených na oblast bývalého Sovětského svazu, se pro ni stala charakteristickou, aktuálně působí jako vedoucí oddělení inovací ve společnosti Philea v Bruselu. (Relativně) vyšší věk a životní zkušenost, stejně jako dlouhodobý pobyt nejméně ve čtyřech zemích, nepochybně přispěly k tomu, že pozdní knižní debut Stáhlové je dobře podloženou, vyžralou a přitom vstřícně prezentovanou studií přinášející závažné poznatky. Kéž by něco takového bylo možné říci o většině současných chvatné akademické produkce!

Nedlouhá kniha je rozdělená na sedm kapitol, z nichž první dvě uvádějí do kontextu současného ruského pravoslaví. Autorka nejprve přibližuje ruský náboženský revival po pádu Sovětského svazu, aby se následně podrobněji věnovala zásadním změnám Ruské pravoslavné církve po intronizaci patriarchy Kyrilla (2009) a ve třetí kapitole přešla k vlastnímu tématu, mediálnímu působení oficiálních církevních struktur pod Kyrillovou taktovkou. Čtvrtá kapitola naproti tomu přibližuje jiné formy „mediálního pravoslaví“: podává typologii církevních a Kyrillových kritiků, aby ve zbývajících třech kapitolách Stáhlová podrobněji analyzovala mediální strategie a střety všech těchto aktérů. Nepřekvapivě si přitom vybrala kauzu Pussy Riot, dále působení influencerů na YouTube a sociálních sítích a konečně systematickou vnitřní kritiku ruské církve na webové platformě Achilla (ahilla.ru). Všechny tyto případy, respektive vhodně volený výběr z nich, přitom studovala jak z primárních pra-

menů, tak prostřednictvím široce rozptážené mediální analýzy a expertních interview, většinou ovšem již na konci druhé dekády našeho století. Již tehdy – stejně jako (skoro) vždycky předtím – byly i nezávislé iniciativy v Rusku pod silným mocenským tlakem, dnes ovšem už většina z nich neexistuje, nebo alespoň není v mateřské zemi přístupná. Kniha tak naneštěstí nemůže vypovídat o současné situaci, i tak ale zůstává cenným svědectvím zásadních proměn ruské pravoslavné zbožnosti.

Pro západního čtenáře jsou přitom cenné i obě kontextualizační kapitoly, které věcně uvádějí do současné, nebo alespoň velmi nedávné náboženské situace v Rusku. Autorka v nich ukazuje povrchnost, současně však významnou legitimizační a identitotvornou úlohu pravoslavné religiozity po pádu Sovětského svazu, která ještě výrazně vzrostla za Kyrillova patriarchátu. Zároveň „Kyrill navýšil počet far a diecézí, ordinoval stovky nových biskupů, posílil církevní misii a sociální službu, zrychlil modernizaci církve ... [a] prohloubil spolupráci s představiteli ruského státu“ (s. 36). Všechny tyto (a další) reformní kroky zpočátku propadně interpretovaného patriarchy přitom vycházely ze skvěle promyšlené, účinné strategie posilující patriaršátskou, „byzantskou“ symfonii trůnu a oltáře a jejich neokonzervativní charakter, slibující údajně „autentickou Evropu nevedenou politikami liberalismu, konzumerismu a bezbřehého individualismu, nýbrž křesťanskými hodnotami morálky, spirituality a solidarity“ (s. 54). Kyrill s Putinem – obzvláště od jeho třetího zvolení prezidentem (2012), jehož mandát byl v roce 2021 ústavně prodloužen *de facto* na věčné časy – vytvořili mimořádně úspěšný tým, který z politicky angažovaného pravoslaví udělal (staro-)novou národní ideologii.

Jedním z klíčových faktorů tohoto úspěchu, o němž si evropští a severoameričtí populisté zatím mohou nechat jen zdát, je podle Stáhlové právě medializace pravoslaví: obrovská rozloha Ruska a necírkevní charakter dřívější většiny věřících neumožňují ani nic jiného. Současný patriarcha přitom médií bohatě využíval již ve svých dřívějších funkcích, po intronizaci však začal uplatňovat koherentní mediální strate-

gii, přitažlivou a současně plně využívající vnitrocírkevních i státních reprisivních složek, velmi otevřenou i vůči novým médiím, internetu a sociálním sítím. U šedesátníka (v době zvolení) jindy chvályhodná otevřenost a bezpředsudečnost zde ovšem slouží „vyšším“, čtete hodnotově neokonzervativním a politicky oportunním, společensky a kulturně devastujícím cílům. Vývoj v období po vydání knihy ukázal, že slouží až příliš dobře, i když v dřívějších, o něco svobodnějších dobách – které autorka analyzuje v následujících kapitolách – měly tyto snahy také své kritiky a odmítače. Stáhlová je podle náboženského zázemí či jeho absence dělí na ateistické, náboženské (disidenty uvnitř církve, mimo ni a členy jiných náboženských skupin) a různorodou skupinu „sekulárních“, tvořenou jak liberálními odmítači státní církve, tak individuálními duchovními hledači i osobami bez jakýchkoli náboženských zájmů. I když můžeme mít výhrady vůči příliš schematizující typologii (stejně jako proti nazvání jedné z verzí ateistických kritiků církve „vědeckými ateisty“, protože daný termín je v dějinách východoevropské religiozity a jejího výzkumu již obsazen jiným významem), ukázat existenci a současně široké spektrum *résistance* se tím autorce podařilo víc než dobře. Klíčová medializace (ruského) pravoslavní není jen jednostrannou, centralizovanou mocenskou snahou oficiální církve, nýbrž působí i protikladně a v dalších případech mimoběžně. Je výrazem širšího procesu, který dokonce dané církevní hranice překračuje (i když právě v případě Ruské pravoslavní církve je velmi úspěšný – přinejmenším představitelům jiných náboženských společenství se analogické kroky daří značně hůře).

Přeskočíme-li ke kapitolám o youtubech (a jim podobných) a platformě Achilla, Stáhlová ukazuje, že na této frontě příliš neuspěl ani Kyrill. To se od vydání knihy do značné míry „vyřešilo“ drastickými restrikcemi ruského internetu. Přesto není význam obou případových studií jenom historický. V souvislosti se sociálními sítěmi výzkum potvrdil McLuhanův postulat, že (samo) médium je zprávou, zatímco i vnitřní kritické Kyrillovy církve, (anonymně) publikující na Achillovi (název

odkazuje k postavě Leskovova románu *Duchovenstvo sborového chrámu*), nepřekračují vlastně antipodičnost objektu své kritiky. Církvi a jejímu patriarchovi vyčítají politickou angažovanost, ideologická selhání, mocenské ambice a finanční machinace, avšak do nějaké hlubší teologické či spirituální argumentace se sami nepouštějí. Přesto je to (obojí: influenceři i zhrzení duchovní) čímsi v posledních dekádech, ba staletích v ruském pravoslaví nevidaným: silnou a sebevědomou kritikou institucionální církve „zdoła“. Podobně podle autorky ruská veřejnost nakonec pochopila také případ Pussy Riot, třebaže s feministickými puntkami téměř absolutně nesouhlasila (a třebaže ony samy i veřejnost západní vystoupení v katedrále Krista Spasitele interpretovaly jako politický protest), protože církevní i státní představitelé případ zneužili jako záminku pro dramatické posílení kontroly religiozity ve veřejném prostoru. Na podporu rouhaček (většinou západních pozorovatelů uniklo, že se nepokusily o více či méně blasfemickou modlitbu, nýbrž o mše, modlitební bohoslužbu přičítající se kanonickému právu; jako první na to patrně upozornila Vera Shevzov³), která byla zprvu na úrovni pěti promile (!) ruské populace, se proto postavila řada vlivných osobností včetně některých (tehdejších) představitelů církve. I když byl jejich protest nakonec neúspěšný, i on ukázal, že dekádu před ruskou invazí na Ukrajinu nebylo caesaropapistické duo v Rusku všemocné. Můžeme jen doufat, že není ani dnes, ačkoli *semipotentci* oficiální moci na druhé straně frontové linie může dnes nalézat jenom *omniscientní* pozorovatel.

Není zajisté vinou autorky, jak tragicky se Ruská pravoslavní církev a její ideologické působení v ruské společnosti proměnily během pouhých dvou let od vydání jejího díla. *Ruská církev v digitální éře* však není jenom svědectvím o určité fázi vývoje největší pravoslavní církve světa, je zdařilou analýzou širších procesů, které v souvislosti s novými médii zakoušejí i další

3 Vera Shevzov, „Women on the Fault Lines of Faith. Pussy Riot and the Insider/Outsider Challenge to Post-Soviet Orthodoxy“, *Religion and Gender* 4/2, 2014, 121-144.

náboženská společenství. Nadto, i když se ruská realita v mnohém změnila, některé z těchto proměn, respektive jejich ideový a mocenský *background* a formativní výsledky autorka ve své knize fakticky předpověděla. Věcně nám to může být nemilé, avšak kognitivně je to věru pěkný výsledek výzkumné práce – která by proto měla být široce čtena, ačkoli se na první pohled zdá překvapivě brzy obsoletní. Možná však, že kniha poskytuje naději i po té věčné stránce: existovala-li poměrně široká škála kritiků „Kyrillovského pravoslavi“ před ruskou invazí na Ukrajinu, Bohorodička možná časem vyslyší Pussy Riot a Путина прогони (Putina vyžene).

ZDENĚK R. NEŠPOR

Religio 32/2, 2024, 391-394.
<https://doi.org/10.5817/Rel2024-38883>

This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International license terms and conditions (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Kees de Groot (ed.), Comics, Culture, and Religion. Faith Imagined,

**London: Bloomsbury Academic
2023, 264 p.**

ISBN 978-1-3503-2158-8.

The scholarly monograph “Comics, Culture, and Religion. Faith Imagined”, published by Bloomsbury Academic in 2024 and edited by Kees de Groot, is a comprehensive (264 pages), highly topical, interesting, and cognitively valuable publication. It touches on the relationship between religion and popular culture, still non-obvious for many. This non-obviousness is linked to the socially entrenched vision of a hierarchical (top-down) model of culture, with a clear division between high culture and low culture. In such an arrangement, religion, as a traditional element and resource of high culture, re-

mained separate from everyday life, including popular culture and its audience.

Kees de Groot offers a distinct perspective on these two areas, closer to the realities of the post-modern world. It presupposes a move away from a hierarchical model of culture to a heterogeneous and dynamic one, where the ‘high’ intersects with the ‘low’, where popular culture is not a separate (inferior) fragment of culture, but an immanent part of it. Following the sociologist Zygmunt Bauman, Kees de Groot describes such a picture of reality as ‘liquid modernity’, i.e. a world in which there is no longer a clear ‘centre’ that would give a permanent and stable dimension to reality, but where social and cultural processes occur in a dynamic and undetermined way. And he advocates considering today’s relationship between religion and popular culture against this ‘fluid’ background.

As a sociologist, Kees de Groot offers readers a sociological perspective on analysis. From such a point of view, it is important to study religion and popular culture in terms of the social conditions of their functioning and interrelationships. After all, the aforementioned disappearance of the hierarchical model of culture has also affected the status and *modus operandi* of traditional religious institutions, which have lost their dominant position and importance. In turn, this has resulted in the evolution of many daily religious practices and associated customs. Profound transformations have also been taking place at the level of religious imagination and sensibility. In contemporary culture, the aforementioned trends are also reflected in the texts of popular culture; in their creations and modes of reception, which is brilliantly demonstrated in the texts presented in the monograph.

Another noteworthy aspect of the publication is its attention to the vibrant presence of religion in popular culture (and therefore in contemporary culture). The religious practices discussed in the narrative are evidence that the need for such experiences (including on the social plane) has not disappeared at all – even in countries with advanced secularisation. Instead, it has shifted towards a broadly understood spiri-